

A rendszerváltozás közgazdaságtana

Marie Lavigne: The Economics of Transition
MacMillan Press, Basingstoke–London, 1995., 295 oldal

Gyakorta panaszzoljuk, hogy a piacgazdaság kelet- és közép-európai prófétái és nyugati ihletőik/segítőik kívülállókként kezelik a térséget s lakosságát. Nos, Marie Lavigne esetében erről aligha lehet szó. Zsánerében Kornainak a szocialista rendszerről írott összegző munkáját idézi ez a kötet, ami – mint címéből is kitetszik – a múlt mellett a jelen és a jövő összefoglaló értékelésére is kísérletet tesz, tankönyvként megírt, olcsó fűzött kiadású, azaz könnyen hozzáférhető módon. A szerző jól felépített, élvezetesen megírt munkájában a szabadpiaccal szembeni szkepszis téziséét látja igazolva, különösen a rendszerváltozással járó visszaesés, az elhúzódo kibontakozás és a társadalmi ellentmondások láttán.

A reálszocializmusról szóló első fejezet szerint a rendszer voltaképp csak háborús körülmények közt volt működőképes, mégis (12–13. o.) a megreformálhatatlansága Lavigne szerint csak utólag derült ki. Ez olyan értelemben igaz, hogy csak történetileg lezárt folyamatokról lehet „véglegesnek” tűnő ítéleteket mondani, több közgazdasági iskola hívei azonban joggal ráncolnák a homlokukat e tétel olvastán. A második fejezet történeti kérdéseket tárgyal, meggyőzően igazolva (25–27. o.), hogy a jugoszláv kísérlet csak geopolitikailag volt más modell, tartalmilag nem. A reformtörténeti harmadik fejezet kiemeli (41–43. o.): a parancsgazdaságokban a piaci elemek eltorzultak, így a más térségekben is szokásos liberalizálás csak szükséges, de korántsem elégséges a piacgazdaság létrejöttéhez.

A rendszer teljesítményét vizsgáló negyedik fejezet joggal jegyzi meg, hogy az e témának szentelt irodalomban túlteng a számmisztika, s kevés figyelmet kap e számok tartalma és a fejlődés minőségi csökevényessége. Maga Lavigne azonban a korabeli – manipulált, a valós fejlődést túlértékelő – statisztikákat idézi, s a nemzetközi irodalomban Abram Bergson, Gur Ofer, Thad Alton, Bernard Heitger és mások által végzett újraszámításokra nem tér ki. Pedig ezek kellőképp igazolták: a fölzárkózás a hatvanas évek közepétől csak papíron élt, nem a valóságban. Így jut el arra a meglepő állításra (62. o.), hogy a nyolcvanas évek végén nem volt nyílt válság, hogy az összeomlás meglepetésszerű lett volna. E fejezetben külön zavaró, hogy a szovjet birodalomhoz nem kapcsolódó totalitárius kísérleteket (Kuba, Vietnam) is tárgyalja. A 62–64. oldal értékelését, amely szerint a modell az egyenlőség értékét és az „alapszükségletek kielégítését” biztosította volna, a hetvenes és nyolcvanas évek fölmérései már sokoldalúan cáfolták. Ráadásul a megközeleítésben föl se merül a megújuló képesség, a társadalmi és a gazdasági modernitás hiánya, a műszaki és szervezeti avíttóság, a viselkedésminták primitivizálódása és sok más ismert torzulás.

A kötet talán legsikerültebb része a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat taglaló ötödik fejezet, s az ebben kifejtett funkcionális autarkia gondolata (65–72. o.), amivel a gazdasági nyitottságról szóló viták számos félreértését kiküszöbölhetővé teszi. Szerencsés a KGST-nek negatív végösszegű játszmakénti leírása is (77. o.).

A hatodik fejezet szól az összeomlásról. Itt a szerző vissza-visszatérő kérdése nem az, hogy miért oly későn omlott össze az a rendszer, aminek életképtelenségét Ludwig von Mises 1920-ban máig ható érvennyel igazolta, hanem az, hogy miért oly gyorsan történt. A szerző – úgy tűnik – a történelmi szükségszerűségnek még a töredékét sem fedezi föl a történetekben, ahelyett (95–96. o.) a peresztrojka kiváltotta – talán inkább felszínre hozta – nyílt válságot s a testvérpártok cserben hagyását marasztalja el.

A makrogazdasági stabilizálásnak szentelt hetedik fejezet kiemeli (118. o.): a gazdasági egyensúlyt nem lehet fokozatosan helyreállítani, intézményépítésben pedig értelmetlen a nagy ugrás, így a sokterápiáról és annak célszerűségéről máig is nagy hévvel folytatott vita kezdetektől célt tévesztett. Az egyensúlyteremtést a monetarizmussal egybemosni azonban nem igazolható nagyvonalúság. A 122–129. oldal a reformok jó áttekintését adja, a 144–146. és a 153. oldal azonban a termelés és a foglalkoztatás visszaesésében jelöli meg az átalakulás fő eredményét, ráadásul általános érvényű L görbével véli a fejlődést leírhatónak. Ehelyütt a szerzőt láthatólag elragadta az ideológiai hevület. Egyrészt statisztikai tény, hogy egyáltalán nem ugyanaz történik az egyes posztszocialista országokban. Kelet-Németország és Lengyelország ötödik éve növekszik, sőt 1994-től a FÁK-on kívül általánossá vált a növekedés – ez nem L görbe. E fejezet megfogalmazásában a szerző mintha megfeledkezett volna a harmadik fejezetben kifejtettekről, valamint arról, hogy milyen reális időtartamban várható el a szerkezeti, intézményi és munkamegosztási, külkapcsolati válság együttesének leküzdése. Ez itt a kérdés, nem pedig az, hogy a hatalom soron lévő birtokosainak kérészetű tervezeteibe milyen számokat írtak be a tervezők, akik természetesen ez esetben sem voltak sokkal sikeresebbek, mint a megelőző negyven évben. Ezen mit se változtat az, ha tudjuk: maga a CIA és a BND is nagyságrendi tévedéseket vétett a keletnémet és az orosz GDP és a hadikiadások becslésében. Az átlag hároméves időtartamú, s a FÁK-on kívül az 1929–1933-as visszaeséshez egyáltalán nem fogható transzformációs visszaesés dramatizálásához tehát a szakmai érvek fölöttébb hiányosaknak bizonyultak.

A nyolcadik fejezet a privatizálás és a szerkezeti reformok összefüggéseit vizsgálja. A belső tőkeképződés elégtelenségét hangoztató tétel (165. o.) fölöttébb hamar megdől, hisz a 183. oldalon maga a szerző utal arra, hogy a kolozsvári pilótajáték-szervező egy szegény országban is hetek alatt egymilliárd dollárt tudott összegyűjteni. A bankok és a vállalatok összefonódását – azaz az univerzális banki modellt – elmarasztaló tétel tárgyalása során (182. o.) kevés szó esik arról, hogy japán és német területen ez bizony elég jól működik. Az iparpolitika szükségessége mellett érvként fölhozott Treuhand tevékenységét (185–190. o.) viszont a német szakirodalom szokta a piaci kudarcok és az erkölcsi kockázat mintapéldájaként elmarasztalni.

A kilencedik fejezet a világgazdasági bekapcsolódásról szól, felerészben azonban a keleti kereskedelem újjáélesztésével foglalkozik. Ez bizony súlyos aránytalanság, hisz a térség országai közül többen is az Európai Unióba jelentkeztek teljes jogú tagként, 1994 márciusában létrejött a Kereskedelmi Világszervezet (WTO), amelynek keretében újraírták a nemzetközi kereskedelem szabályait, s mellesleg az IMF sem csak az alkalmi ismeretség szintjén vállalt szerepet a posztszocialista világban. Ráadásul a legtöbb ország kereskedelme kétharmad-háromnegyed részt nem egymással folyik – talán nem egészen véletlenül.

A rendszerváltozás elméletének szentelt tizedik fejezet az ösztüzet a 248–249. oldalon neoliberais pártdirektívaként jellemzett eszmerendszerre irányítja. Itt Lavigne talán az indokoltnál nagyobb súllyal foglalkozik az Alec Nove, W. Brus és K. Laski fémjelezte piaci szocialista elméleti iránnyal, hiszen a válság kialakulását nem a szovjet birodalom strukturális ellentmondásaira, avítságára és elmeszesedettségére vezeti vissza. Ez esetben – az ok és az időbeli egybeesés egybemosásával – a rendszerváltozás első időszaká-

ban megfigyelt visszaesést nem a megelőző évtizedek torz szerkezete, elhalasztott reformjai és ellehetetlenült világgazdasági helyzete váltotta volna ki, hanem a rendszerváltó és stabilizációs politika. E megközelítésben a visszaesés mértéke nem az induló állapot torzultságából és a stabilizációs politika természetéből vezethető le – bár olyan fizetési-mérleg-kiigazítást, ami rövid távon már növekedést hozott volna, nem ismer sem a gazdaságtörténet, sem az elmélet. Csak e megközelítésben érthető, mihez képest túlzott a rendszerátalakítás költsége, mihez képest túl elhúzódó a hároméves visszaesés. A valós alternatíva – Ukrajnától Kazahsztánig – ugyanis még nagyobb és főképp kilátástalanabb visszaesést, tartós hiperinflációt, a szerkezeti kiigazítás és a külföldi befektetések elmaradását eredményezte, még hozzá kivétel nélkül. Ilyen értelemben igaz, hogy volt és ma is van választási lehetőség.

Követendő példaként a szerző a hetvenes évek francia irányított modernizációját javasolja a 251–253. oldalon, kiemelve: hazájának kormánya inkább korszerűsítette a nagy állami cégeket, de nem akart mindenáron megszabadulni tőlük. Az a felismerés, hogy antikommunisták is lehetnek etatista elvek hirdetői (253. o.), a magyar olvasót nem éri a meglepetés erejével. Az azonban kérdéses marad, különösen Lavigne tőkehiányt hangoztató érvrendszerében, hogy miként hozható létre – a parancsgazdaság összeomlását és a külföldi tőke stratégiai érdektelenségét vélelmező tételeinek fönntartása mellett – az a megtakarítás, amiből az államhatalom ezt a nagyszabású vállalkozást finanszírozhatná. A külföld ugyanis erre – épp a hetvenes és a nyolcvanas évek tapasztalatain okulva – aligha lesz hajlandó. Ha viszont a magántőkére és a direktbefektetőkre építendő a megújulás, akkor okafogyottá válik a piac gyengeségéről, annak állami sürgés-forgással történő fölerősítéséről szóló hittétel. Ez utóbbi esetben még az sem biztos, hogy a zárórész kézenfekvőnek tűnő tétele igaz marad, mely szerint a rendszerváltás ideológiai hatása meghaladta a gazdaságit. Kevésbé fejlett, de földrajzi, kulturális közelségben lévő régiók fölzárkóztatása ugyanis a tőkebefektetés, a piacszerzés és -építés, a telephelyválasztás, a versenyképesség javítása és még sok más kereskedelemelméleti és üzleti megfontolás alapján ígéretes vállalkozásnak bizonyult már a múltban is. Sem elméleti, sem gyakorlati ok nincs annak föltételezésére, hogy ez ne így lenne a jövőben is. Így pedig nem biztos, hogy akkor fogjuk meg a lényegét, különösen dinamikus értelemben, ha a szerzőhöz társulva azt emeljük ki: a rendszerváltó ország vegyes gazdaság, akár tetszik neki, akár nem. Ez ugyanis a predektív erejű kijelentésekhez inkább kiinduló, mint zárótételként lehet fölhasználni.

Marie Lavigne könyve több szempontból is tanulságos olvasmány. Értő kézzel írt monográfiába foglaltan jelenik meg ehelyütt az a gondolat- és élményegyüttes, ami a térségszerte kialakult nosztalgiahullám egyik hajtóereje. Épp a napi politikai és személyes ellentéteken fölülemelkedő leírásából válik fölismerhetővé, hogy egyes – újra divatba jövő – megállapítások hogyan következnek a régi rendszer jellemzőivel kapcsolatos, axiomatikus állításokból. Ebből pedig az látható be, hogy a térségben történtek elméleti értelmezésekor nemcsak a túláltalánosítás, a formalizált modellek és a történeti adottságok közti közvetítés hiánya, hanem a túlzott empátia is veszélyforrás. Ez kelthet olyan benyomást, mintha térségünkben – az SZDSZ kivételével – nem morzsolódtak volna föl kivétel nélkül a liberális pártok, s nem nacionalista, szocialista vagy ezek elegeyből gyúrt értékrendet valló pártok kormányoznának, hanem Milton Friedman, s az őt csak távolról ismerő Jeffrey Sachs tanítványai.

Csaba László